

KAZAK MUTASAVVIFI MEŞHUR JÜSİP KÖPEYULI'NIN ŞİİRLERİNDE ŞEM Ü PERVÂNE'

'ŞEM U PERVÂNE' IN THE POEMS OF KAZAKH SUFI MESHUR JUSIP KOPEYULI

Dr. Öğr. Üyesi Moldir ILGISHEVA

Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları bölümü

molya_88_1@mail.ru

orcid.org/0000-0002-2317-7832

Abstract

Kazakh mystic, Meshur Jusip Kopeyuli, is a poet who actively participated in the political, economic, and civil life in Kazakh society at the turn of the century, expressed his opinion on the changes that took place, and transferred his thoughts to his works. Meshur Jusip Kopeyuli described what happened in society with his mystical view. The main subjects of the work of Meshur Jusip Kopeyuli include Allah (cc), the soul, the perfect human, the real, the mortal, the mortal world, the eternal world, heaven, hell, sin, slave-servant, angel, lover-beloved, saint, sharia, Sufi, etc. In addition, Meshur Jusip Kopeyuli, who was also the religious instructor of his time, frequently applied to mystical metaphors such as mystical love, mystical state, and rank, concepts of morality, and religion, mystical metaphors, mystical types. Especially Şem ü Pervâne Sufi metaphor has an impressive place in the poet's world of poetry. Meshur Jusip Kopeyuli showed his mastery by resorting to mystical metaphors that are rarely used in Kazakh lands. He skillfully used metaphors such as Şem' and Pervâne, Ebr-i Nisan and Sadef, Rose and Nightingale, and Tulip in his verse and prose works. Especially when he worked on the metaphors of Şem' and Pervâne, he sometimes compared himself to a propeller and explained his Allah (c.c.) as a shem'.

Keywords: Sufi Literature, Meshur Jusip Kopeyuli, Şem' u Pervâne, Metaphor, Figurative Language.

Öz

Kazak mutasavvıfı Meşhur Jüsip Köpeyuli, tanık olduğu iki asrın birleştiği dönemde Kazak toplumundaki siyasal, ekonomik ve medeni hayata aktif katılmış, gerçekleşen değişikliklere fikrini bildirmiş, düşüncelerini eserlerine aktarmış bir şairdir. Meşhur Jüsip toplumda olup bitenleri tasavvufi görüşüyle anlatmıştır. Mutasavvıf Meşhur Jüsip Köpeyuli'nin eserlerinin ana konusunu Allah (c.c.), nefis, insani kâmil, gerçek, fani, fani dünya, baki dünya, cennet, cehennem, günah, köle-kul, melek, âşık-maşuk, evliyâ, şeriat, sufi vs. kavramlar oluşturmaktadır. Ayrıca, döneminin dini eğitmeni de olan Meşhur Jüsip Köpeyuli tasavvufi aşk, tasavvufi hâl ve makam, ahlaka ve dine dair kavramlar, tasavvufi mecazlar, tasavvufi tipler gibi tasavvufi mazmunlara çokça başvurmuştur. Özellikle 'Şem' ü Pervâne' tasavvufi mecazı, şairin şiir dünyasında etkileyici bir yere sahiptir. Meşhur Jüsip Köpeyuli Kazak topraklarında az kullanılan tasavvufi mecazlara başvurarak kendi ustalığını göstermiştir. Şem' ve Pervâne, Ebr-i Nisan ile Sadef, Gül ve Bülbül, Lale gibi mecazları manzum ve mensur eserlerinde ustaca kullanmıştır. Özellikle Şem' ü Pervâne mazmunlarını işlediği zaman bazen kendisini bir pervâneye benzeterek Rabbini (c.c.) de bir şem' olarak izah etmiştir.

Anahtar kelimeler: Tasavvuf Edebiyatı, Meşhur Jüsip Köpeyuli, Şem' ü Pervâne, Mazmun, Mecaz.

GİRİŞ

Tasavvufta âlemin içindeki bütün her şey, başta insan hayatı ardından da bütün kutsal kitaplar, içinde yaşamakta olduğumuz günlük hayat, her şey yorumlanmaya ve anlamlandırılmaya muhtaçtır ve ona anlam elbisesini giydirecek olan da insandır. Tasavvuf Edebiyatı dünya görüşü olarak İslam dininden ve bu dinin içinden çıkmış olan tasavvuf felsefesinden kaynaklanmış bir edebiyattır. Onun içindir ki, şiir ve şair söz konusu olunca, bu kavramlara din açısından bakmak lazımdır (Çavuşoğlu, 1981:47).

Arapçada '*mana, anlam, kavram*' anlamlarına gelen '*mazmun*' edebiyatta bazı özel kavram ve düşüncelerin ifadesinde kullanılan klişeleşmiş söz ve anlatımlara denilir. Tasavvuf edebiyatı başı başına bir mazmunlar edebiyatıdır. İslam edebiyatlarının ortak ürünü olan mazmunlar Tasavvuf edebiyatına (Divan edebiyatına) Fars edebiyatından girmiştir (Pala, 2015:298-299).

Tasavvuf Edebiyatında "*mazmun*" edebî terim olarak geniş tanımlamalara sahiptir. Fakat ortak bir tanım yoktur. Bunun sebebi mazmun, Tasavvuf Edebiyatı şairlerince farklı anlamlarda kullanılmasındandır. Söz ustaları mazmun bulmakta yarışmışlardır. Tasavvuf Edebiyatında şairler ince ve çok çeşitli mazmunları ortaya koymuştur. Edebî sanatların sayesinde çoğu mazmunlar farklı dönemlerde değişik eserlerde ortaya çıkmıştır. Edebiyatın malzemesi dil olduğu için söz oyunları yaparak gizli anlamları ortaya koyabilmek şairin ve eserin değerini belirtmektedir (Pala, 2012:20-22).

Geceleri dünyanın etrafında dönen pervânenin Klasik Türk şiirinde âşığı ve maşuğu temsil ettiği yaygın olarak kabul edilir. Pervânenin mumu çevirdikten sonra kendini alevlere atıp yok edeceğine, her defasında biraz daha yaklaşacağına inanılır ve bu fikir şairler için asıl ilham kaynağı olmuştur. Şemin yanma şekli ve pervânenin bu ışığı döndürmesi, âşık ve maşuk konumuna benzetilebilir. Çeşitli kelimelerin yardımıyla oluşturduğu bestelerinde "ay, güneş, sevgili" anlamlarının yanı sıra "ilahi nur, mükemmel rehber, Kur'an, Hz. "Muhammed" gibi tasavvufi anlamlarda da kullanılır. Nasıl ki Kuran'da insanlar uçan kelebeklere benzetiliyorsa, hadislerde de kendilerini ateşe atmaya çalışan pervânelere benzetiliyorlar. Şem ü Pervâne konulu şiirler için önemli bir ilham, referans ve istişhâd kaynağı teşkil etmişlerdir.

Tasavvuf Edebiyatında 'Şem' ü Pervâne'

Şem' ve Pervâne, Tasavvuf Edebiyatının başlıca mevzu ve teşbihlerindendir. Pervâne dediğimiz gece kelebeği kanatlı küçük böcekler türündendir ve kendini yakıncaya kadar şem' ile uğraşır durur. Ateş ışığından gözleri kamaştığı için ayrılamaz ve kendini fener, lamba şişesi, mum ve ampul gibi şeylere çarpar. Sonunda kanatları, vücudu yanar. Tasavvuf Edebiyatında 'pervâne' âşığı temsil eder. Pervâne muma (şem') âşık olarak kabul edilir. Şuursuzca yanması da aşk sebebiyledir:

Aşk odu evvel düşer ma'şûka andan âşık

Şem'i gör kim yanmayınca yakmadı pervâneyi

Fuzûlî

Kimisi bülbül-i nâlân-ı gül-i ârız-ı yâr

Kimi pervâne-i şem'i ruh-ı cânân ancak

Bâkî

Şairlerimiz, âşıkların güzellikleriyle cezb olan fakat vefasızlık eden sevgililerini cezb edip yakan şem'e, kendilerini de pervâneye benzetmişlerdir (Onay, 2009:375). Eskiden geceyin mum ışığında insanlar iş görürlermiş. Şairler de mum ışığında şiir yazarken hemen yakınlarında bulunan bu küçük kelekleri eserlerine konu edinmişlerdir. Pervâne, mum ışığında döner döner ve öyle bir an gelir ki kendisini mumun alevine bırakmış. Tasavvuf Edebiyatı şiirinde sevgilinin kendisi de bu alev ile yanmış bir pervâneye benzetilir. Şair sevgilisini mum ışığına, kendisini de pervâneye benzeterek onun uğuruna can vermeye hazır olduğunu söyler. Bazen pervânenin aşkını başkalarına örnek gösterir,

bazen de pervânenin, âşıklığı kendisinden öğrendiğini söyleyerek övünür. Çünkü pervâne sessizce ve gürültü yapmadan can veren sadık bir âşıktır. Tek bir ışık etrafında döner ve kendini yakıp yok eder. Şem' ü Pervâne'nin bu hikâyesi değişik şekillerde ele alınmış ve hatta mesnevî konusu olmuştur (Pala, 2015:370):

Dil ruh-ı zîbânı zülfünde görür cânâ hemîn
 Gece oldukça görür pervâne şem'-i rûşeni
 Emrî
 Cân u dil yaksam nola cânâ yüzün şem'ine kim
 Bâl ü perden âşık-ı pervânenin pervâsı yok
 Ahmed Paşa
 Nedir hâl-i pervâneyi anla sen
 Ki mahrûm ola şem'-i rahşendeden
 Nâdirî

Mutasavvıf Meşhur Jüsip Köpeyulı eserlerinde 'Şem' ü Pervâne'

Yazılı Kazak Edebiyatında yeni mazmunlarla birlikte halk edebiyatında kullanılan klasik kavramlar kullanılmaya devam etmiştir. Kazak edebiyatı da Klasik Türk Edebiyatında olduğu gibi çeşitli kaynaklardan beslenmektedir. Kazak şairleri Kur'an-ı Kerîm sureleri, hadis-i şerifler, kıssalar, mucizeler, kerametler, tarih, tabiat, kozmografya, olaylar, halk düşüncesi ve dili vb. pek çok alandan yararlanarak kendi kültürü ile birikimini eserlerinde ortaya koymuştur.

Vahdet yolundaki dervişin yok oluşu pervânenin mum ateşinde yanmasına benzer. Yani ışık ilâhî aşk, pervâne ise bu aşka kendini kaptırarak yanan kavru lan tarikat ehlidir. Mutasavvıf Meşhur Jüsip Köpeyulı da Nakşibendilik tarikatının mensubu olarak bir dervişin yürüdüğü yolu geçmiştir (Pazılov, 2007:122-123). "Sarıarka'nın Kime Ait Olduğu" adlı eserinde şair, Kazak halkının o zamanki zor durumundan bahsederken, kendisi ve kendisi gibi Kazak toplumunun aydın kısmının ne zorluklar çektiğini anlatmıştır. İslam dini ahvalinden iş çekerek söz etmiş ve evliyâ olarak gönül gözü ile bu durumun en yakın zamanlarda düzelmeyeceğinden Allah'a (c.c.) 'Ah!' çekerek duada bulunmuştur. Kendisini pervâne misalinde göstererek, kendisinin de büyük kurbanlık vermesi gerektiğini okuyucusuna iletmiştir:

Candan geçmeden var mıdır maksadına ulaşan,
 Pervâne düşer ateşe yanıp duran.
 Canandan can değerli değildir, düşün,
 Ne yapacaksın ondan esirgeyerek kaldırmakla!
 Akıyor gece gündüz gözümde n yaş,
 Boğazıma tıkanı yediğim aş.
 Gereği az bu hayatın kendi başına,
 Kişiye gerekli olan, işte benim!

4/81: Sarıarqanıñ Kimdiki Ekendiği

Mutasavvıf Meşhur Jüsip Köpeyulı bir diğer eserinde insanların kötü huyları ile alışkanlıklarından çokça bahsetmiş ve onlardan uzak durmayı önermiştir. Hatta şair edebî sanatları kullanarak şiirlerinde böyle insanları iğnelemektedir:

Yalan ateş gibi alevlenip yanıyor,

Akılsız halk pervâne gibi kendini ateşe atıyor.
Birinizi çalığı, birinizi ise bildircin ederek
Öz ve özü olanı, istila etmeye devam ediyor.

4/135: Mâşhürdiñ Qırıq Altı Jasında Aytqandarı

Meşhur Jüsip'in alegorik eserinde bilinçsiz halkın pervâne gibi yanacağı, bile bile kendini ateşe atması ile insanların doğru yoldan saparak günah işlemelerini kastetmiştir. Mutasavvıf Meşhur Jüsip, yaşadığı dönemde yalanın ne kadar çoğaldığından da şikâyetçidir:

Diyor musun delinmiş taş yerde kalır,
Hakk'ın kendisi yaktığı çırak, alevlenip yanar.
Asil, çekingen olduğunu bilmese de,
Kovaya takmak için birileri alır.

4/180: Şaytanıñ Sawdası

Şair Meşhur Jüsip Köpeyli 'Şem' ü Pervâne' tasavvufi mecazını sadece şiirlerinde değil, onunla birlikte destan tarzındaki hacimli eserlerinde de sık sık işlemiştir. Örneğin, 'Malik-Hasan' (Mailk ile Hasan) destanında iki dostun arasındaki yakınlık seviyesini 'Şem ü Pervâne' misalinde anlatmıştır:

Sözümü anladıysan dön can dostum, buradan,
Dönmezsen bizi ayırdın üç çocuktan.
Öleceğim seninle birlikte arayıp,
Can dostum, sen şem' ben ise pervâne.
Malik ile Hasan dönmeden gezmek oldu,
Simurg yönetici olarak yanına ermek oldu.
Buluşan ateş üstünde iki âşık,
Biri ölen yerde diğeri de ölecek oldu.

20/27: Mâlik-Hasan

Mutasavvıf Meşhur Jüsip, Tasavvuf edebiyatında genelde pervânenin şama gelerek vurulduğunu, kendisini yok ettiğini <İbrahim'in Hikayesi> eserinde tam tersi olarak, yani alev alev yanan şemin pervâneye sokulmasından söz eder:

Kulu göz koymasa etrafına,
Ulaştırır Cabbar Hakk'ım istediğine.
Erkenden ümit kestiği kızı bir dolaşıp,
Sokuldu yanan şem' pervâneye.

20/431: İbrahim Adamnıñ Äñgimesi

Gözün açmışsa bir kul yanında oturuyor,
Ne lazımsa, yemek ile aş da duruyor.
Ne istiyorsunuz diye yanında telaşlanıp,
Pervâne olup eğilip başında bulunuyor.

20/431: İbrahim Adamnıñ Äñgimesi

Söz konusu şairin eserlerinde ‘Şem’ ü Pervâne’ mecazı bazen de sadece ilahi anlamda değil gerçek benzerlikler üzerinden de kaleme alınmıştır:

Yatamam ben bu evde rahat edip,
Ayak ile kalmazsa kol bağlanıp
Gidip geleyim, geç olmadan
Pervâne olup üzerinden bir kere dönüp.

4/108: İsa Şormanulı

Tasavvufi düşünceye göre her insan pervâne olamaz, yani onun için ‘benliğinden’ soyunup Allah (c.c.) kendisinde yok olmak gerekir. İşte mutasavvıf Meşhur Jüsip Köpeyulı da herkesin ‘pervâne’ olamayacağından ‘İşaret Şiiri’ eserinde şu şekilde bahseder:

Var mı, hadi söyle, pervâneye ateşten fayda,
Hazır olur, alevlenip ateş, yandığı anda.
Boşuna çabalayıp gitmekle görüyor,
Başı başına pervâne olmak nerede?

12/245: İşarat Öleñ

Mutasavvıf Meşhur Jüsip’in eserlerinin arasında diğer eserlerinden önemi eksik olmayan atışmaları vardır. Yazılı Kazak Edebiyatında Halk edebiyatı örneklerini devam ettiren Meşhur Jüsip, ozanlığı ile de ün yapmış bir şahsiyettir. Şair atışlarında, Tasavvuf Edebiyatında rastladığımız kavramlar ile manaları ustaca kullanmıştır. Örneğin, Galı Küzembayulı ile atışmasında şair rakibini gözsüz pervâneye benzetmektedir:

Gözsüz pervâne gibi yiğit imişsin,
Karşılaşmadan eşit rakibine geziyormuşsun!
Pençe yaparsan bana helak olursun,
Yırtıcı hayvanlardan biri imişsin!

1/336: Mäşhür Jüsüptiñ Jawabı

Mutasavvıf Meşhur Jüsip Kazak Yazılı edebiyatının tasavvufi eserlerini yazdığından dolayı eserleri din ağırlıklıdır. Çünkü mutasavvıf dini görüşlerini eserlerine yansıtmıştır. Zamanında Firdevsî, Saadî, Hafız, Nizamî, Rumî, Attar, Omar Hayâm, Camî, Nevaî, Yesevî gibi seçkin bilim adamları Meşhur Jüsip’in dünyasını oluşturmuştur. Meşhur Jüsip’in eserlerinde İslam dini tarihi, Allah’a (c.c.) inanmak, iyi kul olmak, peygamberler ile tarihi şahsiyetler hakkında araştırmalar, bunların hepsi Kur’an-ı Kerim’den, Hadisi Şerif’ten, Şeriatan beslenerek yazılmıştır.

Sonuç

İslam dünya görüşünde sufiliğin, kelamın, İslam felsefesinin yer alması, Meşhur Jüsip Köpeyulı’nın dini - felsefi dünya bakışının oluşmasında etkili olmuştur. Şöhreti bütün Kazakistan topraklarına yayılmış olan Meşhur Jüsip Köpeyulı, veli olarak halkın hafızasında yer edinmiştir. O, döneminin büyük şairi, düşünürü, tarihçisi, etnografya uzmanı olarak Kazak edebiyatı ve medeniyetine kendinden izler bırakan bir şahsiyet olmuştur.

Günümüzde Meşhur Jüsip’in eserleri edebiyat, ilahiyat, tarih, sosyoloji vs. alanlarının araştırma konusudur. Ama maalesef şairin tasavvufi eserleri uzun zaman boyunca gölgede kalmıştır. Bunun sebebi ilk olarak Sovyet hükümetinin sürdürdüğü siyaset, ikincisi de Kazakistan’daki dini bilgiye sahip uzmanların azlığı ve mutasavvıf Meşhur Jüsip’in eserlerinin gerçek önemini halkın anlayamamasıdır. Çünkü şairin tasavvufi eserlerini, dini bilgisi eksik olan okuyucu tam anlamda

anlayamamaktadır. Dini terimler, ayetler, hadisler, rivayetler, Arap ve Fars dillerinde yer alan kelimeler ve Kazak dilinin arkaizm sözlerini kullanan şairin dilini sıradan insanların tam anlamıyla kavrayabilmesi oldukça zordur.

Meşhur Jüsip, Kazak halkının düşüncesine aykırı olan görüşlerden kaçınmıştır. Onun yürüdüğü yol İslam dini ve gerçek ilim yolu olmuştur. Bu sayede toplumun derdine derman bulmaya çabalamıştır. Şiiri şiir yazmak için değil halkı bilgilendirmek için yazmıştır.

KAYNAKÇA

- Arın, E. (2013) Mäşhür Jüsip. Şıǵarmaları, C. 1, Pavlodar: EKO Yayınları
- Arın, E. (2013) Mäşhür Jüsip. Şıǵarmaları, C. 4, Pavlodar: EKO Yayınları
- Arın, E. (2013) Mäşhür Jüsip. Şıǵarmaları, C. 12, Pavlodar: EKO Yayınları
- Arın, E. (2013) Mäşhür Jüsip. Şıǵarmaları, C. 20, Pavlodar: EKO Yayınları
- Çavuşoǵlu, M. (1981) XIV. Yüzyılda Divan Edebiyatı: Divan Edebiyatında Şiir Kavramı, C. 9, İstanbul: Çevren Yayınları
- Onay, A. T. (2009) Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü, Haz. Prof. Dr. Cemal Kurnaz, İstanbul: H Yayınları
- Pazılov, A. (2007) Mäşhur Cüsip Köpeyoǵlu'nun Tarihi Mirası, Karagandı: Karagandı Ekonomi Üniversitesi Yayınları
- Pala, İ. (2015) Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, İstanbul: Kapı Yayınları
- Pala, İ. (2012) Divane Güzeller, İstanbul: Kapı Yayınları
- Üstüner, K. (2007) Divan Şiirinde Tasavvuf, Ankara: Birleşik Yayınları

